

ADATOK A PINCEHELYI TÖRÖK PÁRKÁNY LOKALIZÁLÁSÁHOZ¹

Tolna megye egyik rövid életű török palánkvára volt a pincehelyi, amely más palánkokkal együtt az Észak- és Dél-Dunántúl közti összeköttetést volt hivatva biztosítani.² Ezen a területen a törökök a 16. század végén és a 17. század elején szabályosan tervezett rendben négy új palánkot emeltek, Bogárd, Szerdahely (Jenipalánk), Pincehely és (Nagy) Kónyi Hegyi Klára szavait idézve „sarló alakú vonalban sorakoztak Fehérvártól Igalig és Dombóig”³

A palánkkal rövid említéseken túl csak legújabban foglalkozott a kutatás. 2007-ben Hegyi Klára tette közzé a rá vonatkozó zsoldjegyzékeket. Mivel az 1618. december és 1619. december közé eső zsoldlista szerint újonnan épült, és az 1615. évi jegyzékben még nem szerepel, a két időpont között épülhetett. Őrsége mindvégig egy csapat martalócból állt, az első zsoldlistában 34, 1628–1629-ben, valamint 1630-ban egyaránt 29 martalócot írtak össze.⁴ Szintén 2007-ben Miklós Zsuzsa írt róla szócikket Tolna megyei vártopográfiajában, a külön fejezetbe sorolt azonosítatlan lelőhelyek között összegezte a fenti ismereteket.⁵ Legújabban Papp Adrienn és Sudár Balázs foglalta össze röviden az említett szerzők nyomán a várra vonatkozó történeti adatokat internetes adatbázisukban,⁶ majd Tolnai Gergely foglalkozott vele röviden a palánkvárról írt kötetében, immár nemcsak oszmán források felhasználásával.⁷ Pincehelyen sokáig éltek a török korra vonatkozó szájhagyományok,⁸ de a vár helyét nem tartotta fenn a helyi emlékezet.

Itt szükséges megjegyezni, hogy Pincehely térségének katonai szerepe már a hódoltság legelején kimutatható. Éppen a Pincehellyel szemközt fekvő görbői töltés kapcsán hallunk arról 1543 februárjából, hogy birtokosa, a törökpártolással gyanúba hozható Révay Ferenc nem hajlandó azt elbontani, vagy valamiféle erődítménnyel elzárni, pedig

1 A tanulmány az MTA Bolyai János Kutatási Ösztöndíj (BO/00003/12/2) támogatásával készült. Köszönöm Bibor István régészhallgató (SzTE), Ocsovai László és Zsiga Zsolt pincehelyi lakosok adatait, megfigyeléseit, amellyel munkámat a helyszínen is segítették, továbbá Gaál Attila, Máté Gábor és Varga Szabolcs jobbító szándékú megjegyzéseit.

2 HEGYI 2007. II. 1130.

3 Uo. I. 109.

4 Uo. II. 1130.

5 MIKLÓS 2007. 403.

6 PAPP–SUDÁR 2012.

7 TOLNAI 2012. 104.

8 A Pesty-féle helynévgyűjtés idején a pincehelyiek a Tolnanémedi határában fekvő Nebojsza nevű, bronzkori földvárat (MIKLÓS 2007. 143–147) tartották a „Vincehelyen” székelő, hasonló nevű török pasa várának: TMFN 1981. 85. Egy másik néphagyomány szerint a törökök pincehelyi „szállása” miatt a helybeliek a határba, majd a Balaton-felvidékre menekültek: HEGEDŰS 1988. 20. Említésre érdemes továbbá a falu délnyugati határában, a Kapos mentén fekvő, Papsziget nevű, őskori, római kori és középkori lelőhely (legutóbb, összefoglalóan: BIBOR 2012), amelyről 1864-ben ezt írták: „*Pap Sziget a' Pincehelyi Plébános birtoka, egy koron nádas és vizektől környezve – az e' vidéken igen gyakori Ráczoknak menedéke, hol régi lakhelyeik nyoma – és Pénzeikről – élés táraik maínap láthatok – rajta igen régi sok pénz darabok Nagy Constantin idejéből találhatók – nevét meg tartja, de jelentőségét mint Sziget elvesztette ép úgy mint az ahoz közel fekvő Kalugyer Sziget, az e' vidéket egy koron lakta Görög nem egyesült szerzeteknek hajdani birtoka.*” GAÁL–KÓHEGYI 1977. 295. A Kalugyer sziget egy régi térkép (Térkép 1830) alapján azonosítható Belecska–Juhászat lelőhellyel, ahol két, ismeretlen korú és rendeltetésű négyszögletes sánc található: MIKLÓS 2007. 377–378.

a törökök azon keresztül járnak portyázni.⁹ A csaknem háromnegyed évszázaddal később épült pincehelyi török palánk helyének kiválasztása tehát nem volt véletlen.

Bár jelenlegi ismereteink szerint a török palánknak nincsenek középkori előzményei, mindenek előtt érdemes röviden kitérni egy pincehelyi településegységre – a Kapos nyugati felén fekvő Pincehely és a vele szemben, a keleti oldalon elterülő Görbő – középkori topográfiájára. Annak ellenére, hogy napjainkra Görbő Pincehelybe olvadt, a középkorban ez volt a jelentősebb település. Görbő 1337-ben tűnik fel a forrásokban, 1397-től a középkor végéig a simontornyai váruradalomhoz tartozott.¹⁰ Jelentőségét jelzi, hogy az 1340-es években rendszeresen itt tartották a megyei törvényszékeket,¹¹ 1401-ben és 1424-ben vámját említik,¹² 1565-ben és 1570-ben pedig országos vásárai ismertek.¹³ Görbő egyházas hely is volt, a 18. század elején még ismert helyű temploma az 1742 előtt épült Szentkúti-kápolna közelében feküdt.¹⁴ A falu felszíni nyomai ettől jóval északabbra, a mai falu délkeleti szélén, a Bulgár-árokától délre, a belecskai út és a Kapos között találhatók.¹⁵ Pincehely csak 1424-től szerepel oklevelekben, ekkortól a középkor végéig a simontornyai uradalom része.¹⁶ Pincehelyen a palánkvár esetleges előzményeként szóba jöhető rezidencia létre legfeljebb egy 1430-as adatból következtethetünk, mert ekkor Garai János özvegyét és lányát itteni birtokrészükön idézték perbe.¹⁷ A mai falu helyén mindössze egyetlen, középkori objektumot ismerünk,¹⁸ más középkori leletről vagy lelőhelyről nincs tudomásunk.¹⁹

Hegyi Klára feltételezte, hogy Pincehely talán azért lett az 1686-os felszabadító hadjárat során Bádeni Lajos egyik állomáshelye, mert a palánk ekkor még fennállt, ezt valószínűsítette az 1688 és 1702 közti három urbárium is, ahol város helynek mondták.²⁰ Lokalizálására egyelőre nem történt kísérlet, erre Miklós Zsuzsa sem tett javaslatot. A pincehelyi palánk azonosításának kérdésével a környék középkori településtörténetének kutatása során találkoztam, hiszen a vár létrejöttét meghatározó földrajzi tényezők nem a hódoltság idején alakultak ki. Ebben a közleményben néhány, a kutatás által eddig figyelmen kívül hagyott újkori forrás, valamint főként a herceg Esterházy család levéltárának nemrég kiadott, 19. század eleji uradalmi és vízszabályozási térképei segítségével teszek kísérletet helyének hozzávetőleges meghatározására. A rövid életű, nem túlságosan jelentős vár kutatása nemcsak azért fontos, mert a hódoltság hazánkban alapvetően a várakhoz kötődött, hanem mert a pincehelyi palánk is azon ritka, a törökök által középkori előzmények nélkül épített – régészeti feltárásból csak a szintén Tolna megyei Újpalánk vára által képviselt – palánkok közé tartozik, amelyek fennállásuk teljes idején valószínűleg a hódítók kezén maradtak.²¹

⁹ SZAKÁLY 2012. 45.

¹⁰ CSÁNKI 1897. 426., C. TÓTH 2000. passim, PAPP 2000. 147.

¹¹ SZAKÁLY 1998. 16.

¹² C. TÓTH 2000. 38., 57. szám.

¹³ DÁVID 1982. 108., 287., 304.

¹⁴ Pincehely-Görbe-hegy: a szerző helyszínelése, 2012. nov. 29.

¹⁵ BIBOR 2012. P/20. lelőhely, Pincehely-Pálínkafőző; a szerző terepbejárása, 2012. nov. 29.

¹⁶ CSÁNKI 1897. 446., PAPP 2000. 88.

¹⁷ FEJÉR X/7. 290., KISS 1938. 56.

¹⁸ A Kisfaludy utca Kossuth utca felőli végén (Kossuth u. 36.) 1997-ben közműásás során középkori gödröt bolygattak meg (Ódor János Gábor szíves közlése). A gödör a leletanyag alapján 15–16. századi.

¹⁹ Vö. BIBOR 2012, az előzményekkel. Ugyanakkor már a 19. század vége óta ismert a mai polgármesteri hivatal környékén elterülő, köépületekkel is jelzett római lelőhely (WOSINSKY 1896. II. 790.), a Petőfi és Gárdonyi utcákban legújabbán is kerülnek elő római leletek.

²⁰ HEGYI 2007. II. 1130.

²¹ KOVÁCS-RÓZSÁS 1996. 162.

A Pincehely párkányára vonatkozó források kapcsán fontos leszögezni, hogy a gyakran idézett török zsoldlistákon kívül is létezik néhány kiadott, nem oszmán forrás és bizonyára továbbiak is lappanganak még a hazai és bécsi levéltárakban. Papp Sándor már egy évtizede, egy szintén alig ismert török palánk, Berkigát kapcsán ismertette azt az 1660-as császári forrást, amely szerint a törökök renoválni akarták a pincehelyi „*régi várat*”.²² A palánk 1660-ban még egyszer felbukkan a bécsi udvarnak a konstantinápolyi követhoz írt utasításában, amelyben tudatják, hogy engedélyezik a töröknek Berkigát és Pincehely újjáépítését, a többször megújított bécsi béke megőrzésének érdekében. Erre azért volt szükség, mert 1660 februárjában Batthyány Kristóf elpusztította Berkigát palánkját,²³ de nyilván hasonló támadás miatt szorult erre a pincehelyi erősség is. Hogy a palánk helyét jól választották ki a törökök, és hogy az valóban útban volt a végváriaknak, jelzi egy másfél évtizeddel későbbi adat is: 1675-ben tapolcai hajdúk támadták meg az erősséget.²⁴ Amint Tolnai Gergely adatgyűjtése rávilágított, a támadás után a várat ismét helyreállították, és a visszafoglaló háborúig használták.²⁵

Az 1675-ös támadás után 15 évvel, 1690-ben az Esterházyak birtokjogait vizsgáló tanúkihallgatási jegyzőkönyv szerint több tanú egybehangzóan vallotta, hogy a Simontornya vidékén fekvő falvak Esterházy Pál nádor csobánci tisztartójának adóztak, „*ki vévén Közép Maysát és Pinczehelt, mivel az török praesidium volt*”,²⁶ más megfogalmazásban: „*Pinczehelt sem tudgya, hogy magyarnak adózott volna, török lakván benne*.”²⁷ Nem volt ez azonban mindig így: „*Pinczehelt hallotta, hogy minekelőtte a pogány végházat csinált ottan, magyar urnak adóztak az ott lakosok*.”²⁸ A fenti adatok is megerősítik, hogy a pincehelyi palánk a visszafoglaló hadjárat idején is helyőrséggel rendelkezett.

A palánk helyére vonatkozóan Miklós Zsuzsa kötete két adatot említ: Kiss István és Papp István műve szerint a törökök Pincehelyen kisebb erődöt csináltak „a réten”, Hegyi Klára szerint pedig a palánk vélhetőleg egy a Kaposon létesített átkelőt vigyázott.²⁹ Kiss István – hivatkozás nélkül – valóban azt állítja, hogy „a réten” építették a váracsát,³⁰ Papp István pedig mindössze rá hivatkozva ismétli meg ugyanezt,³¹ tehát adatuk forrásáról nem tudunk meg többet. Papp Istvánnál olvasható egy másik állítás is, amely szerint 1686. szeptember 27-én, Simontornya elfoglalásának másnapján Bádeni Lajos őrgróf Pincehelyen „*elfoglalta a bozótban levő földvárat*” és „*a palánkvár épületei mögött török templomot letek*”.³² A hivatkozásban szereplő Kiss István-kötet rosszul megadott oldalán hiába keressük a „földvár” és a török templomra vonatkozó adatot,³³ az megtalálható azonban Hegedüs László tanulmányában,³⁴ aki pontosan megadta forrását is. A 19. század végi defter-kiadás bevezetőjében Kammerer Ernő ezt írta: „*A pincehelyi bozót föld-*

22 PAPP 2002. 131.

23 Uo. 133.

24 HUNGLER 1986. 134.

25 A 1660-as, 1675-ös és 1686-as adatokra részletesen: TOLNAI 2012. 104.

26 SZAKÁLY 1975. 287.

27 Uo. 288.

28 Uo. 289.

29 MIKLÓS 2007. 403.

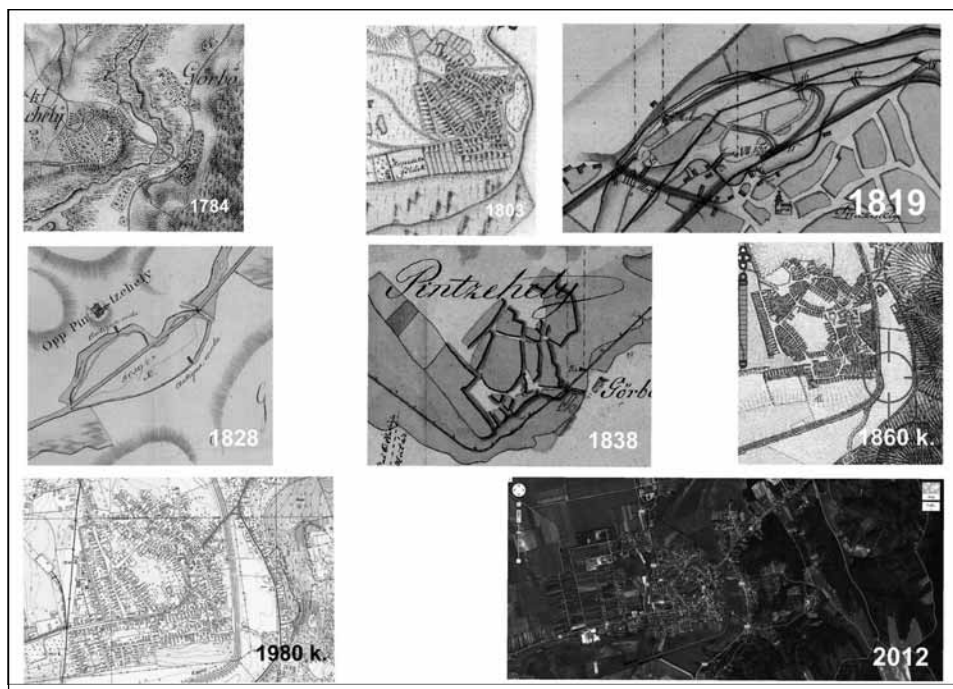
30 KISS 1938. 69.

31 PAPP 2000. 89. Pincehely monográfiája később Papp Istvántól vette át a rétre történő lokalizálást. HEGEDÜS 1988. 16.

32 PAPP 2000. 90., csaknem szó szerint idézi: HEGEDÜS 1988. 17.

33 KISS 1938. 95. mindössze arról ír, hogy Simontornya visszavétele után Pincehely elfoglalására is sor került. Uo. 96.

34 HEGEDÜS 1979. 24.

I. A Kapos pinchehelyi átkelőjének térképi ábrázolásai és műholdfelvétele, 1784-2012

várában is, melynek őrségeül csak martoloszokat ismerünk, a török kiűzetése után török templomot leltek a palánk épületei között.”³⁵

A helytörténeti adatok elvetése után érdemes megvizsgálni a Kapos átkelőjének helyét. A török kori átkelőnek késő középkori előzményei vannak: Görbön – mint már említettem – a simontornyai váruradalom tartozékainak 1401. és 1424. évi felsorolása szerint vámszedő hely működött, a település 1565-ben és 1570-ben felbukkanó országos vására is kétségtávol ennek az átkelőnek köszönhetette a létét. Az átkelő a Simontornya–Ozora–Tapolca útvonalról Ozoránál délkelet felé leágazó, Simontornyát dél felől megkerülő útnak volt az egyik fontos pontja, amely később a Sárvízen Alegresnél átkelve, Bikácsnál csatlakozott a Fehérvárról Faddra vezető úthoz.³⁶

Nem tudjuk, hogy a középkorban hogyan zajlott az átkelés a görbői vámon, de Pinchehely 1689-es urbáriuma már 17 öl (kb. 32 méter) hosszú hidat említ, amelyet fel kellene építeni.³⁷ A török kiűzése utáni első, 1702-es uradalmi összeírás szerint már újra működött a vám, amelyet a Kapos hídján átkelőktől szedtek: „Itt Pinczehelyen az uraságnak vámja vagyon. A hidat a Kapos vizén a városnak köll tartani.”³⁸ 1726-ban a megyei közgyűlési jegyzőkönyv szerint „két híd volt itt, amelyet a Kapos áradása majdnem mindig elvitt és állandóan javítani kellett őket. Áradás esetén itt nem volt átkelési lehe-

35 VELICS–KAMMERER 1886. I. XXXVIII. Kammerer – a később bemutatott források alapján – valószínűleg kikövetkeztette a palánk helyét, de nem jelölte meg forrásait.

36 GLASER 1932. 270.

37 U. et C. Fasc. 46. No. 66. Pag. 80. Fordítása: HEGEDŰS 1979. 58.

38 MERÉNYI 1904. 307.

tőség.”³⁹ A pincehelyi hídról Bél Mátyás is megemlékezik 1735-ben: a Kapos „*Bőven öntözi a Dombó vára alatt fekvő Szakály helység és Pincehely földjeit, melyeket hidakon át lehet megközelíteni.*”⁴⁰ A hivatkozott História Domus a Kapos 1792. tavaszi áradásának leírása kapcsán, mint amelyet sikerült a lakosoknak megmenteni a nagy víztől.⁴¹ Fel kell hívni a figyelmet arra is, hogy 1726-ban két hídról hallunk, és ugyanennyit ábrázol a második katonai felmérés, valamint a hasonló korú kataszteri térkép is. A másik híd a mai átkelő közvetlenül közelében feküdt, néhány tíz méterrel északabbra,⁴² a többi térképen és leírásban viszont mindig csak egy híd jelenik meg.

Az átkelő helyének meghatározását elsősorban régi térképek segítségével kísérelhetjük meg. A Kapos folyó felett a mai Pincehely belterületén délnyugat-északkeleti irányban átívelő híd már a legkorábbi térképen, egy 1776-os vízrajzi felmérésen is megtaláljuk.⁴³ Ugyanitt látjuk 19. századi térképeken is, 1803-tól kezdődően.⁴⁴ A híd keleti oldalán az út bizonyára a domb északi lábánál, a Kapos folyását követve haladt tovább keleti irányban, Simontornya felé, bár írott forrás nem szól róla.

Érdekes, hogy a híd az 1780-as években készült első katonai felmérésen hiába keresünk, az átkelőt más helyen ábrázolják. A Kapos árterébe félszigetszerűen benyúló földnyelvre települt, utcákba rendezett szalagtelkes falu képét mutató⁴⁵ Pincehely déli és keleti felét csaknem szabályos félkörben határolja a Tamási felől érkező utca a mai Kossuth utca nyugat-keleti irányú részének nyomvonalán, majd tovább folytatódik a Garay utcában, és a Temesvári utca vonalát követve kanyarodik észak felé a szintén Kossuth utcai mai postáig. Innen délkelet felé, a félsziget beépítetlen, vízparti részén keresztül indul egy töltésként jelölt út, amely a Kapos keskeny, észak felé hosszan elnyúló szigetének déli végét átszelve, két hídon keresztülhaladva éri el az akkori Görbő déli településrészének középső részét.⁴⁶ Ezt az irányt a már említett 1776-os térkép is jelzi, nagyjából a hídtól délre, a folyó két partján létesített malmok közti (nem egyenes, hanem U alakúnak ábrázolt) gát vonalában,⁴⁷ a későbbi, említett térképek azonban már nem ismerik.

A malomgátak kapcsán rövid kitérőként foglalkozni kell a pincehelyi és a görbői vízimalmokkal. Görbőn 1565-ben és 1570-ben egy-egy négykerekű malom örölt a Kaposon Szinán budai pasának.⁴⁸ A pincehelyi malmot először 1690-ben említik, ekkor le volt égve, egykor nyolc kerékre járt.⁴⁹ 1702-ben az uradalom tiltja a helyieket, hogy Görbőre járjanak örletni, „*ha a pincehelyi malomnak elegendő vize legyen*”.⁵⁰ Mint láttuk, egy 1776-os térkép a pincehelyi és a görbői malmot is jelöli, az első katonai felmérés ellenben csak a görbőit.⁵¹ Egy 1828-as térképen a Kapos szigetének – amelyet már átszel a Kaposcsatorna – mindkét oldalán régi malmot (*antiqua mola*) tüntetnek fel.⁵² A görbői malom-

39 HORVÁTH 1978. 264. Említi: HEGEDŰS 1988. 29.

40 BÉL 1979. 335. Említi: HEGEDŰS 1988. 29.

41 HEGEDŰS 1988. 47.

42 Kataszteri térkép.

43 Térkép 1776.

44 Térkép 1803, Térkép 1818–1819, Térkép 1828, Térkép 1838, http://archivportal.arcanum.hu/maps/html/katfelm2b_google.html.

45 A korábbi kutatás halmazfalunak határozta meg: T. POLÓNYI 1966. 258.

46 EKF Coll. XI. Sect. 27.

47 Térkép 1776.

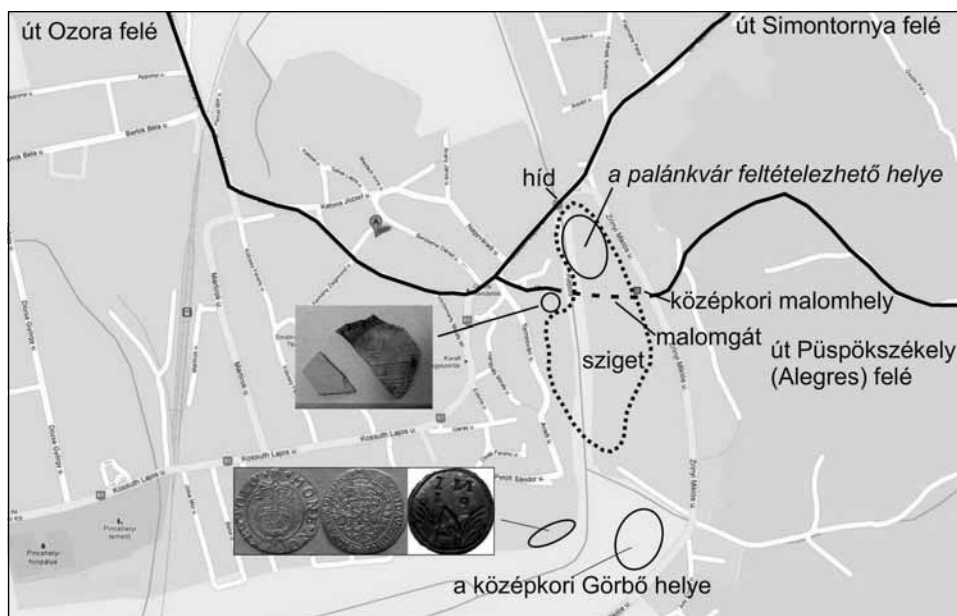
48 DÁVID 1982. 287., 304.

49 U. et C. Fasc. 46. No. 66. Pag. 80. Hiányos fordítása: HEGEDŰS 1979. 58.

50 MERÉNYI 1904. 308. Említi: HEGEDŰS 1979. 77.

51 EKF Coll. XI. Sect. 27. Az ekkori átkelő közelében, tőle kissé délre, ami egyelőre nehezen magyarázható.

52 Térkép 1828.

2. A pincehelyi palánkvár azonosítása során említett tájelemek és lelőhelyek (google maps)

nak régészeti nyoma is ismert, a Zrínyi utca 78. számú háznál egy teljesen ép, kb. 1 méter átmérőjű felső malomkő került elő földmunka során,⁵³ pontosan a rekonstruált átkelő északi lábánál. A görbői malomtavat 1835-ben Beszédes József is említi.⁵⁴

A mai településközpontból nem északkelet, hanem délkelet felé vezető irány nem meglepő, hiszen – mint már jeleztem – a késő középkori és török kori Görbő felszíni nyomait éppen ennek közelében, a belecskai országút mentén mutatták ki a terepbejárások. A középkori pincehely-görbői települési egység e tengelyét később is megőrizte egy gyaloghíd,⁵⁵ amelyet az 1967-es mederrendezés során bontottak el.⁵⁶

A 18. század végéig létező út nyomvonala részben ma is felismerhető, és magyarázza a mai postától keletre, a hídtól délre fekvő településrészlet szétesett jellegét is: a Kinizsi térnek nevezett, rövid, néhány házból álló, a Kapos felé futó utca ugyanezen a nyomvonalon fut ma is. A Kaposon keresztül vezető, mára megszűnt út az 1780-as években a folyó jobb partján Belecska felé tartó (ma 6313. számú) úthoz csatlakozott, a közép- és török-korban azonban minden bizonnyal felkapaszkodott a folyóvölgyre lejtő hegyoldalra. A mai Zrínyi utcát megszakító, a szőlőhegy felé induló kis köz kb. 100 méter után ugyanis beszakadt, felhagyott – feltehetően középkori eredetű – mélyútban folytatódik, majd erősen délkelet felé fordulva ma is használt útként fut tovább, amíg el nem éri a nagyszékelyi bekötőutat (amely a középkorban nem ért véget Nagyszékelynél). További településtörténeti megfigyelés, hogy Pincehely 18. század végi – és bizonyára késő középkori-török kori – főutcája a Kinizsi tér nyugati részétől némi kacsaringóval, rövid szakaszon

53 A szerző adatgyűjtése, 2012. nov. 29.

54 BENCZE 2003. 101.

55 TMFN 1981. 87: 9/83.

56 Ocsovai László szíves közlése. Ez nagy felháborodást váltott ki a helyiek körében, mert a görbői szőlőbe így csak nagy kerülővel lehetett eljutni. HEGEDŰS 1988. 107., a kishíd képe: uo. 122.

a 61-es út nyomvonalán haladva, majd onnan északnyugat felé letérve – a falu legrégebbi utcájának tartott Öreg (ma Kisfaludy) utcán⁵⁷ keresztül – érte el az észak felé, Ozora irányába vezető utat.

A térképek elemzése alapján elmondható, hogy a török korban a Kaposon két átkelő is lehetett: a mai híd táján már akkor is létezhetett egy híd, de nem sokkal lejjebb a Kapos 1820-as években bekövetkezett szabályozásáig a pincehelyi és a görböi malom közti gáton is vezethetett át egy töltésút. Ezt megerősíti, hogy az első katonai felmérés országleírása hidat és töltésutat (*Dämmen*) is említ Pincehelynél a Kaposon.⁵⁸

Kézenfekvőn tűnik a feltételezés, hogy a palánkvár a híd és a malomgát között felethetett. Ebben a következtetésben fontos szerep jut az említett – bizonyára késő középkori eredetű – malmoknak, hiszen ezek gyakran a folyók átkelőihez telepedtek,⁵⁹ a török korban ráadásul a végházakat előszeretettel telepítették malomgátak közelébe.⁶⁰ A gátak stratégiai fontosságát a Kapos-völgyben több példa is igazolja: az első katonai felmérés idején Kurdon a malom távának gátján futott az átkelő,⁶¹ szemlátomást ugyanez a malom és átkelő viszonya Döbröközön és Dúzsoson is.⁶² Amint láthattuk, a görböi töltést – amely egyben malomgát is lehetett – már 1543 elején, a megye teljes területének hódoltatása előtt átkelőként használták a törökök.⁶³

Miután a korábbi adatokat továbbgondolva a valószínűsíthető török kori átkelőt s ez által a párkány hozzávetőleges helyét meghatároztuk, egy további, a kutatás által eddig figyelmen kívül hagyott adatcsoportra szeretném felhívni a figyelmet, amely szintén a lokalizálást támogatja. Már Hegyi Klára is hivatkozott a török kiűzése utáni években keletkezett forrásokra, nevezetesen urbáriumokra, hiszen ezek még város helyként ismerték Pincehelyt. Az 1689-es urbárium tartalmaz is egy használható utalást: a palánk helyén, a Kapos mellett lakóházak vannak (*Antehac palancca fuit turcarum, nunc loco palanccae habent aedificatas domos penes fluvium Kapos*).⁶⁴

Mivel azonban ilyen jellegű forrásokat nemcsak a kamara, hanem a földbirtokosok is készítettek, érdemes ezeket is szemügyre venni. Az ozorai uradalom 1702. évi – Merényi Lajos által már több mint száz éve kiadott, majd néhány évtizede a helytörténeti irodalomban szó szerint többször is újra közreadott – urbáriuma kulcsfontosságú forrás a palánk helyének meghatározásában, mert Pincehelynél már az első mondatban rögzíti a helyét: „Ezen Pinczehelyi várost, a várral együtt (a hol most a város szentegyháza vagy), a török bírta és lakta.”⁶⁵ A palánk tehát az 1702-ben használt templom helyén, környékén kereshető.

A templomra szerencsés módon a várnál jóval több forrás maradt fent, már a török kiűzését követő évektől kezdve. Legfontosabb adatunk az 1722. évi egyházlátogatási jegyzőkönyv, amely szerint Pincehely temploma, amely korábban mecset volt, a falun kívül, a Kapos kis, mindkét oldalról vízzel övezett szigetén feküdt (... *templum seu potius antiqua moschea extra oppidum intra flumen Kapos in parvula insula sita, et ab utrinque praefato fluvio cincta. Olim erat moschea turcica*...). A régi mecset hajója szűk volt, ége-

57 TMFN 1981. 86: 9/46.

58 EKF. Az első katonai felvétel országleírásai. Colonne XI. Sectio 27. 2. M(ar)kt Pinczehely.

59 BEBESI 1937. 17–18.

60 PÁLFFY 1999. 171., 215., 219., RÓZSÁS 2002. 141.

61 FERENCZI 2003. 24–25. Malmot Kurdon már 1263-ban említene.

62 EKF Coll. X. Sect. 27., Coll. XI. Sect. 28.

63 SZAKÁLY 2012. 45.

64 U. et C. Fasc. 46. No. 66. Pag. 80.

65 MERÉNYI 1904. 305. Vö. HORVÁTH 1978. 222., HEGEDÜS 1979. 76., HEGEDÜS 1988. 22.

tett téglából szilárdan épült, de repedések miatt omlással fenyegetett. Bejáratánál kettős nyílás volt, sövénygel elzárva. Erős (*compactum*) szentélye fából és sárból készült, zsin-dellyel (*scandulis*) fedték.⁶⁶ A vizitáció azt is elárulja, hogy a török mecsetet, amely akkoriban már katolikus templom volt, a régi, igazhitű templom anyagából építették (*ex antiqua orthodoxa ecclesia*), amely korábban a Kapos folyón túli, Görbőnek mondott hegyen – akkor és most is Pincehelyhez tartozó szőlőhegyen – állt.⁶⁷ Ez a templom a középkori Görbő temploma volt,⁶⁸ amelynek helyét nemrég sikerült azonosítani a görbői szőlő-hegyen, lakossági tájékoztatás nyomán.⁶⁹

A mecsetet – helymeghatározás nélkül – már Pincehely első, 1689. évi kamarai összeírása is említi: ekkor vár és templom nem volt a faluban, viszont volt egy fedél nélkül álló, kőből épült török mecset (*Castellum nullum, neque templum, sed mosea turcica lapidibus extructa, sine tecto*).⁷⁰ Ugyanez az épület szerepel az 1696-os kamarai összeírásban is, a törökök által épített, de elhagyatott és elpusztult templomként (*Habet templum, quod turca aedificavit, illud est desertum et desolatum, ex prioribus aedificiis nullibi quidquam apparet*).⁷¹ A Historia Domus bejegyzése szerint 1722-ben még ebben a mecsetből átalakított templomban temették el a mezőváros hódoltság utáni második plébánosát, Földváry Demeter Ferencet.⁷² Ezt az épületet még az 1720-as évek végén hagyhatták sorsára (vagy esetleg bontották is el), mert 1729-re a mezőváros közepén felépült az új – a maival nem azonos – templom, részben egy lerombolt – ismeretlen korú és eredetű – kápolna, részben a középkori tamási vár anyagából (*ecclesia... non pridem super fundamentum de novo, partim a sacello ruinato, partim ab arce Tamásiensis desumtis excocis tegulis, solidum exposit erecta esse*), talán az említett kápolna alapjain.⁷³ A mecset helyének meghatározására eddig egyetlen kísérlet történt: Pincehely monográfiája szerint „ez a hely pedig a Kapos és az ún. Büdös között elterülő kissé magasabb terepen lehetett”.⁷⁴

Mint láthattuk, Pincehelyen a török kiűzése utáni első katolikus plébániatemplom a Kapos szigetén állt, ennek lokalizálása a palánk azonosításának másik kulcsa. A szigetet már az 1689-es kamarai összeírás is említi: ekkor ezen is laktak.⁷⁵ Helyét a már említett, folyószabályozás előtti térképek alapján határozhatjuk meg: 1776-ban csak északi részét ábrázolják részletesebben, 1784-ben, 1803-ban, 1818–1819-ben és 1828-ban már pontos kiterjedését is jelzik,⁷⁶ de a későbbi, folyószabályozás utáni térképeken már nem szerepel. Az 1784-es térkép – a későbbiektől eltérően – keskeny, igen hosszú szigetet jelöl a pincehelyi szőlőhegy vonalától egészen az akkori Görbő déli részéig, 1803-tól 1828-ig viszont már háromszor is ugyanarra a helyre és ugyanolyan nagyságúnak jelölik. A sziget északi

66 BRÜSZTLE 1880. IV. 216. Vö. HEGEDÜS 1988. 36–37.

67 Uo. 217. Téves fordítással említi: HEGEDÜS 1988. 37.

68 Ld. K. NÉMETH 2011. 134.

69 Pincehely-Görbe-hegy: a szerző helyszínelése, 2012. nov. 29.

70 U. et C. Fasc. 46. No. 66. Pag. 80. Fordítása: HEGEDÜS 1979. 58. Érdekes kérdést vet fel a muzulmán vallás gyakorlására szolgáló mecset létezése Pincehelyen, hiszen a zsoldjegyzékekből csak – vélhetően ortodox vallású – martalócokról van tudomásunk. Hazánkban mecsetekről csak a jelentősebb török központokban (pl. Buda, Eger, Esztergom, Pécs, Siklós) van tudomásunk. Az ellentmondást Kammerer Ernő már egy évszázaddal ezelőtt jelezte: VELICS–KAMMERER 1886. I. XXXVIII.

71 U. et C. Fasc. 46. No. 68. Pag. 11.

72 HEGEDÜS 1988. 31.

73 BRÜSZTLE 1880. IV. 220. Kéringer Mária szerint a templom „egy régi kápolna alapjait is beleépítve” épült: KÉRINGER 1999. 96.

74 HEGEDÜS 1988. 53.

75 U. et C. Fasc. 46. No. 66. Pag. 81. Hibás fordítása: HEGEDÜS 1979. 58.

76 Térkép 1776, EKF Coll. XI. Sect. 27, Térkép 1803, Térkép 1818–1819, Térkép 1828.

csúcsa a mai hídnál volt, délen pedig a legrégebbi XVIII. századi eredetű pincehelyi utca, a Garay utca vonalában ért véget. Az 1818–1819-es felvételtől kiderül, hogy a sziget belsejét, a keleti oldalon kisebb erek, fokok tagolták, egy kisebb belső tó is azonosítható a pincehelyi malommal szemben. A sziget területén lakott részt csak 1818–1819-ben jelölnek, a felső, keskenyebb harmadában; bizonyára ugyanitt látunk egy házat a második katonai felmérésen is, amely a mai Zrínyi utca nyugati oldalának legelső telkével azonosítható. A sziget nagyságát pontosan ismerjük az említett, 1828-as térképről: 5059,5 négyszögöl, azaz csaknem 2 hektár (18197) m² kiterjedésű volt. Megjegyzendő végül, hogy egyedül 1803-ban a szigettől délre egy kisebb szigetet is jelölnek, amely a Garay utca vonalától a legdélebbi utca, a mai Petőfi utca vonaláig nyúlt le, helye az Aradi utca és a Kapos közé tehető. A parttól bizonyára igen keskeny és sekély – talán csak időszakos – meder választotta el, ezért is nem tüntették fel minden földabroszon.

A görbői szigetről írott forrással is rendelkezünk. A kérdésben talán legilletékesebb Beszédes József 1835-ben a Kapos-szabályozás befejezése alkalmából papírra vetett értekezésében a folyóvíz kiszáritása kapcsán így ír: *„Ezen tekintetből jól gondolkodóra kellett venni a Simontornyai, és Görbői századoktól fogva víz borította malom tavakat, mind a földnek fel ázása, és dudvás gyökeres álapottya miatt, mind azért, hogy az elsőben a természetes víz ágyat uszo gyökeres nagy szigetek, vagy lápok borították el, a másodikban pedig, éppen semmi természetes víz ágy nem volt.”*⁷⁷

A térképek által meghatározott egykori sziget területéről kevés régészeti adattal rendelkezünk. A pincehelyi helytörténeti monográfia által a mecset helyeként megadott területen, a focipálya környékén végzett terepszemlém mindössze két apró, némi bizonytalansággal akár a török korra is keltezhető kerámiatöredéket eredményezett. Mindkét töredék homokkal soványított, gyorskorongon készült. A belül piszkosfehér, kívül szürke fazék válttöredéket kívül sűrű, sekély, párhuzamos hornyok díszítik, egyik széle kívül és belül is kormos, égett. A vörös színű, vékony falú kis oldaltöredéket két párhuzamos sorban körbefutó, sekély, sűrű bebökődések díszítik.⁷⁸ A folyó keleti oldalán, közvetlenül a hídtól délre, a Zrínyi utca első házai mögötti kiemelkedésen fekete, apró csigatörmelékkel tartalmazó öntéstalaj borítja a felszínt, rengeteg apró recens törmelékkel (üveg, vas, téglá, kerámia), régészeti leleteket nem találtam.⁷⁹ A keleti oldalon a Kaposba torkoló Bulgár-árok mellett található baromfiteleptől északra fekvő kiemelkedésen találhatók még igen szórványosan a török korra is keltezhető leletek,⁸⁰ de ez a terület valószínűleg már korábban sem a szigeten, hanem a folyó partján feküdt.

A palánkvár leleteinek felszíni hiányát több tényező is magyarázza. Bár úgy tűnik, hogy a sziget jelenleg csaknem beépítetlen területen található, az egykori palánkvár helyét több károsodás is érthette. Ezek között első helyre kívánczik az 1820-as években végzett vízszabályozás, amely az egykori szigetet megszüntette, és az azt közrefogó folyóágakat eltüntette egy teljesen új, ásott csatorna révén. Az új meder a térképek szerint a szigetet teljes hosszában úgy vágta ketté, hogy a sziget alsó kétharmad részének nyugati irányú kiugrása került csak a pincehelyi oldalra, a nagyobb, keleti rész a görbői oldal szántóföldjeit gazdagította. Ha figyelembe vesszük, hogy a Kapos gátjai a folyó teljes hosszán egymástól kb. 35–40 méterre épültek meg – amiből a meder 10–15 métert tesz ki –,⁸¹

77 BENCZE 2003. 101.

78 A szerző terepbejárása, 2012. dec. 14., dec. 17.

79 A szerző terepbejárása, 2012. dec. 20.

80 BIBOR 2012. P/21. lelőhely (Baromfitelep); a szerző terepbejárása, 2012. nov. 29.

81 LÓCZY 2011. 68.

akkor könnyen elképzelhető, hogy a palánkvár jelentős része elpusztulhatott a mederrendezés következtében, hiszen vélhetőleg nem volt nagyobb a Gaál Attila által teljesen feltárt, 60 x 50 méter alapterületű jeni palánki párkánynál.⁸² A megmaradt felszíni leletek elfedését eredményezhette továbbá a Kapos medrének 1967. évi kotrása, amelynek során a mederből kitermelt iszapot a folyóparton terítették szét, helyenként akár méteres vastagságban is (ez főként a görbői oldalra igaz, hiszen a pincehelyi parton többnyire bekerített kertek húzódnak).⁸³ Erről magam is meggyőződhettem említett terepszemlémen, a Zrínyi utca északi részének kertjei mögött. Végül említsük meg, hogy a Hegedüs Gyula által a mecset helyszínéként feltételezett, már említett helyen, az ún. Büdösben – amely nevét a mély fekvésű területen pangó vízről is kapta – a második világháború után tornapályát építettek, feltöltve a mélyedést.⁸⁴ Az egykori, a szabályozás után lefolyástalanná vált Kapos-ág helyén, a mai focipálya területén a helybeliek tájékoztatása szerint legalább 1 méter vastag homokos feltöltést készítettek, amelyet igazol a pálya mögötti, szabálytalan alakú és mélységű, kb. egy évtizede korcsolyapálya céljára ástott gödör széleinek tanulmányozása is.

A belterület közelében további török kori szórvány leletek is ismertek: a falu legdélebbi fekvésű utcája (Petőfi utca) Kaposra dülő kertjeiben – ahol őskori és római lelőhely található⁸⁵ – az évek során előkerült néhány korszakunkra keltezhető lelet is, III. Zsigmond lengyel király 1614. évi 3 poltúrás verete, III. Károly 1715-ös ezüstérme, valamint egy ekepapucsot és két búzakalászt ábrázoló fejfel ellátott bronz fejcsigoly. A lelőhellyel szemben, a Kapos keleti oldalán, a középkori Görbő falu helyén pedig több török akcsé jött napvilágra, amely legalábbis a sziget környékének török kori lakottságát igazolja.⁸⁶

Érdekességként említem meg végül, hogy a már idézett, 1690-es tanúvallatásban egy további, nehezen értelmezhető információ is elhangzik a vár helyére vonatkozóan. Az alábbi kérdésre: „*Tudgyae az bizonságh, hogj a memoria hominum Simontornia, Ozora, Koppan, Tamási, Pinczehely és Kapos várok, azokhoz tartozandó mező városok s falvak Eszterhás familiáé voltak s annak adóztak?*” az egyik tanú így válaszolt: „*Nem tudgya, az deutruban meg irt várak mellyik magyar uré lettek volna, de tudgya, hogy Pinczehelt méltóságos herczeg urunk gvántai határában csinálta.*”⁸⁷ (A Pincehelyt kifejezés alatt a pincehelyi török erősséget kell érteni.)⁸⁸ A Gvánta helynévben minden bizonnyal a középkorban Pincehely és Tolnanémedi között fekvő, elpusztult Gyánt települést kereshetjük,⁸⁹ amely légvonalban kb. 2,5 kilométerre északnyugatra feküdt Pincehelytől. Gyánt határjárását 1361-ből és 1430-ból is ismerjük,⁹⁰ ám ennek alapján határa déli irányban nem húzódnak el a mai Pincehely belterületéig.⁹¹)

Összefoglalásul elmondható, hogy Pincehely török palánkja 1686-ig bizonyíthatóan katonai szereppel bírt. Helye földrajzi viszonyok alapján a Kapos átkelője, írott források szerint pedig Pincehely hódoltság utáni első plébániatemploma helyén, annak környékén

82 Vö. GAÁL 2002. 99.

83 Ocsovai László szíves közlése, 2012. dec. 17.

84 HEGEDÜS 1988. 53.

85 BIBOR 2012. P/19. lelőhely (Petőfi Sándor utca).

86 Az érmék és a gyűrű magántulajdonban.

87 SZAKÁLY 1975. 290.

88 Uo. 7. jegyzet.

89 Elhelyezkedésére legújabbban: K. NÉMETH 2011. 167.

90 FEJÉR IX/3. 266–270., Uo. X/7. 284–288.

91 Pincehely és Gyánt középkori határa bizonyára ugyanott húzódnak, ahol egy 1828-as térkép Pincehely és Öreg Gyánt határát jelöli, ez pedig a pincehelyi szőlőhegy kelet-északkeleti szélén északnyugat irányból, a Kút völgyből folyó patak vonalának felel meg. Térkép 1828.

kereshető, amelyet egy a Kapos szigetén álló török mecsetből alakítottak ki a felszabadító hadjárat után. 18–19. századi térképek alapján úgy tűnik, hogy a Kapos mai hídjának valószínűleg török kori előzményei lehettek, tőle kb. 200 méterre délre pedig a folyó két malmát összekötő gáton keresztül is vezetett egy út a másik partra. A két utat is ellenőrizni tudó palánkvár a híd és a malomgát között állhatott, a Kapos térképekről ismert, a folyószabályozásig létező szigetének elkeskenyedő, északi részén. Napjainkban e terület nyugati részét kettészeli – és akár a vár jó részét is elpusztíthatta – az 1820-as években ásott Kapos-csatorna, keleti felén pedig a görbői Zrínyi utca északi részének részben iszappal feltöltött kertjei húzódnak.

IRODALOM ÉS RÖVIDÍTÉSEK

- BÁMÉ
BEBESI 1937
BENCZE 2003
BÉL 1979
BIBOR 2012
BRÜSZTLE 1874–1880
C. TÓTH 2000
CSÁNKI 1897
DÁVID 1982
EKF
Esterházy térképtár
FEJÉR
FERENCZI 2003
GAÁL 2002
- Balogh Ádám Múzeum Évkönyve
BEBESI GYULA: A Kapos vízrajza. Dombóvár, 1937. (Geographia Pannonica 28.)
BENCZE GÉZA: Beszéd József értekezése a Kapos szabályozásáról. *Technikatörténeti Szemle*, 25. (2001–2002) 91–115.
BÉL MÁTYÁS: Notitia Hungariae Novae Historico Geographica c. művéből Tolna vármegye leírása. Ford. Kun Lajos. *TTMT* 9. (1979) 327–364.
BIBOR ISTVÁN: Pincehely határának régészeti topográfiája. Szakdolgozat. Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszék. Kézirat. Szeged, 2012.
BRÜSZTLE, JOSEPHUS: Recensio universi cleri dioecesis Quinque-Ecclesiensis. I–IV. Quinque-Ecclesiis, 1874–1880.
C. TÓTH NORBERT: Források Simontornya középkori történetéhez. *Levéltári Közlemények*, 71. (2000) 93–137.
CSÁNKI DEZSŐ: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. III. Budapest, 1897.
DÁVID GÉZA: A simontornyai szandzsák a 16. században. Budapest, 1982.
Az első katonai felmérés: a Magyar Királyság teljes területe 965 nagyfelbontású színes térképszelvényen, 1782–1785. DVD-ROM. Közreműködött Jankó Annamária–Oross András. Budapest, 2004.
Az Esterházy és Eszterházy családok térképei, tervrajzai. A Magyar Országos Levéltár Térképtára. III. DVD-ROM. Budapest, 2009.
FEJÉR GYÖRGY: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. I–XI. Buda, 1829–1844.
FERENCZI LÁSZLÓ: A magyarországi ciszterci kolostorok malmainak topográfiája. Szakdolgozat. ELTE Régészettudományi Intézet. Kézirat. Budapest, 2003.
GAÁL ATTILA: Török palánkvárak a buda–eszéki út Tolna megyei szakaszán. In: *Hódoltság* 2002. 99–102.

- GAÁL–KŐHEGYI 1977 GAÁL ATTILA–KŐHEGYI MIHÁLY: Tolna megye Pesty Frigyes Helynévtárában. III. BÁMÉ 6–7. (1975–1976) 279–360.
- GLASER 1929 GLASER LAJOS: A Dunántúl középkori úthálózata. *Századok*, 63. (1929) 138–167., 257–285.
- HEGEDÜS 1979 HEGEDÜS LÁSZLÓ: Tolna megye nyugati felének települései 1580 és 1704 között. *TTMT* 9. (1979) 9–104.
- HEGEDÜS 1988 HEGEDÜS GYULA: Pincehely nagyközség története és népszokásai. Pincehely, 1988.
- HEGYI 2007 HEGYI KLÁRA: A török hódoltság várai és várkatonasága. I–III. Budapest, 2007.
- HORVÁTH 1978 HORVÁTH LAJOS: Az új honfoglalás évszázada. In: *Évszázadokon át. Tolna megye történetének olvasókönyve*. I. Szerk. K. Balog János. Szekszárd, 1978. 201–322.
- Hódoltság 2002 A hódoltság régészeti kutatása. Szerk. GERELYES IBOLYA–KOVÁCS GYÖNGYI. Budapest, 2002. (*Opuscula Hungarica* III.)
- HUNGLER 1986 HUNGLER JÓZSEF: A török kori Veszprém. A Veszprém megyei Levéltár kiadványai, 4. Veszprém, 1986.
- Kataszteri térkép <http://www.archivportal.arcanum.hu/kataszter/> [a megtekintés időpontja: 2012. november 30.]
- KÉRINGER 1999 KÉRINGER MÁRIA, PATKÓNÉ: Pécsi egyházmegye. Szerk. Dóka Klára. Budapest, 1999. (Egyházlátogatási jegyzőkönyvek katalógusa, 7.)
- KISS 1938 KISS ISTVÁN: Simontornya krónikája. Simontornya, 1938.
- K. NÉMETH 2011 K. NÉMETH ANDRÁS: A középkori Tolna megye templomai. Pécs, 2011.
- KOVÁCS–RÓZSÁS 1996 KOVÁCS GYÖNGYI–RÓZSÁS MÁRTON: A barcsi török palánk-vár. *Somogyi Múzeumok Közleményei*, 12. (1996) 163–182.
- MERÉNYI 1904 Merényi Lajos: Az ozorai uradalom 1702-ben. *Magyar Gazdaságtörténeti Szemle*, 11. (1904) 304–315.
- MIKLÓS 2007 MIKLÓS ZSUZSA: Tolna megye várai. Budapest, 2007. (*Varia Archaeologica Hungarica*, XXII.)
- PAPP 2000 PAPP ISTVÁN: A Tamási járás évszázadai. Sajtó alá rendezte és a bevezetőt írta Torma István. Tamási, 2000.
- PAPP 2002 PAPP SÁNDOR: Egy ismeretlen dél-dunántúli török palánk: Berkigát. In: *Hódoltság 2002*, 129–136.
- PAPP–SUDÁR 2012 PAPP ADRIENN–SUDÁR BALÁZS: Török erődítmények a mai Magyarország területén. 2012. <http://www.torokvarak.hu/> [a megtekintés időpontja: 2012. november 30.]
- PÁLFFY 1999 PÁLFFY GÉZA: A császárváros védelmében. A győri főkapitányság története 1526–1598. Győr, 1999.
- POLÓNYI 1966 POLÓNYI NÓRA, TÓTH ANDRÁSÉ: Egy tolnai táj a XVIII. században. (Kísérlet kéziratok térképeink forrásértékének vizsgálatához). *Értekezések 1964–1965*. Budapest, 1966. 223–282. (*Dunántúli Tudományos Gyűjtemény*, 61. Series Historica, 28.)

RÓZSÁS 2002	RÓZSÁS MÁRTON: Török kori őrhely Drávatamási határában. In: Hódoltság 2002. 137–142.
SZAKÁLY 1975	SZAKÁLY FERENC: Források Tolna megye XVI–XVII. századi történetéhez. BÁMÉ 4-5. (1973–1974) 259–295.
SZAKÁLY 1998	SZAKÁLY FERENC: Ami Tolna vármegye középkori okleveleiből megmaradt (1314–1525). Szekszárd, 1998.
SZAKÁLY 2012	SZAKÁLY FERENC: A dél-dunántúli hadszíntér 1526–1543. In: Pécs a hódoltság korában. Szerk. Szakály Ferenc–Vonyó József. Pécs, 2012. 17–53.
Térkép 1776	MOL S 12 Div. XI. No. 0026. [A Kapos Szárazd és Simontornya (Tolna m.) közötti szakaszának vízrajzi térképe] (1776). In: Helytartótanácsi térképek 1735–1875. (A Magyar Országos Levéltár Térképtára, II.) DVD-ROM. Budapest, 2006.
Térkép 1803	MOL S 16 No. 50., Mappa Oppidi Pinczehely (1803).
Térkép 1818–1819	MOL S 16 No. 6., Kapos Motsárja Plánuma, mely annak vizes idő járáskor is Tökélletes kiszáréttását czélozza N. Tolna V. Simontornyától Dombovárig (1818–1819). In: Esterházy térképtár.
Térkép 1828	MOL S 16 No. 1081., Planum 2-dum continuativae novae assumptionis fluvii Kapos post regulationem in finem metationis inter terrena Praedium Görbő, Beletska, Gyánt et Pinte hely (1828). In: Esterházy térképtár.
Térkép 1830	MOL S 16 No. 1077., Planum repraesentans defluxum Fluvii Kapos ... inter terrena Possessionis Hidegkut et Praedium Maisa ... (1830). In: Esterházy térképtár.
Térkép 1838	MOL S 16 No. 8., Kapos Csatornája a' Dombóvári Nagy Hídtól, a' Sió és Kapos egybefolyásáig (B. Terv) (1838). In: Esterházy térképtár.
TMFN 1981	Tolna megye földrajzi nevei. Szerk. VÉGH JÓZSEF–ÖRDÖG FERENC–PAPP LÁSZLÓ. Budapest, 1981.
TOLNAI 2012	TOLNAI GERGELY: Palánkvárak Magyarországon. Budapest, 2012.
TTMT	Tanulmányok Tolna megye történetéből
U. et C.	Magyar Országos Levéltár, Urbaria et Conscriptiones [http://mol.arcanum.hu/urbarium/opt/a101112.htm?v=pdf&a=start]
VELICS–KAMMERER 1886–1890	VELICS ANTAL–KAMMERER ERNŐ: Magyarországi török kincstári defterek. I–II. Budapest, 1886–1890.
WOSINSKY 1896	WOSINSKY MÓR: Tolna vármegye története az őskortól a honfoglalásig. I–II. Budapest, 1896.

